

Audiovizuális gyűjtemények a közművelődési könyvtárban

Napjainkban, amikor az ember már viszonylag régóta a korszerű technikai eszközök felhasználásával rögzíti és bővíti ismereteit, alapkövetelmény, hogy a közművelődési könyvtárak tárolják és felhasználják a rögzített információ minden eszközét, legyen az hang-, kép- vagy nyomtatott dokumentum. Tudatosítani kell, hogy mindezek természetes közege a könyvtár. *Claude Aubry* kanadai író és könyvtáros szerint: „...ha egy könyvtárnak... nem sikerül alkalmazkodnia a ma és a holnap... változó élet- és tanulási formáihoz, azt jelenti, hogy feladja a nyilvános könyvtár alapvető funkcióit.” A kommunikáció mai szintjén az audiovizuális anyagokat éppoly kevésbé szabad a könyvektől elválasztani, mint a folyóiratokat vagy a füzetes kiadványokat. A felszereléseket és a szolgáltatást ugyanolyan súlyal, figyelemmel és támogatással kell kezelni, mint a nyomtatott dokumentumot és a vele kapcsolatos szolgáltatást.

Az audiovizuális dokumentum fogalma, típusai, közvetítő eszközei

Audiovizuálisnak nevezzük azokat a kommunikációs anyagokat, amelyek áttétel (transzmisszió), reprodukció vagy nagyítás segítségével hasznosíthatók és érthetők meg. Nem tartoznak ide a nyomtatványok (például a könyvtárak ún. hagyományos dokumentumai), ellenben ide, ebbe a kategóriába kell sorolni a műalkotásokat és a műtárgyakat.

Az audiovizuális anyagok típusai (hordozói) az *állóképek*: faliképek, fényképek, az írásvetítéshez szükséges celluloid lapok, diafilmek (szalagos és keretes változatban), mikroformák (mikrofilm, mikrokártya stb.); *mozgóképek*: képmagnószalag, néma és hangos mozgófilmek (normál, 16 és 8 mm-es változatban); *hangdokumentumok*: hanglemezek, hangszalagok (orsós és kazettás változatban); *művészeti alkotások*: képző- és iparművészeti tárgyak és reprodukciók. Modellek, makettek (az eredeti tárgyak nagyításai és kicsinyítései).

Audiovizuális *közvetítő* eszközök a televízió és a rádiókészülék; az *állóképvetítők*: episzkop, epidiaszkóp, írásvetítő, kézi és automatikus vezérlésű szalagos és keretes diavetítő, mikrovetítő-készülék; a *mozgóképvetítők*: néma és hangos, normál, 16 és 8 mm-es változatban; a *hanganyag-közvetítők*: magnetofonok (kétsávós, többsávós, kazettás), lemezjátszók (mono- és sztereofonikus változatban), a hozzájuk tartozó fehallgatókkal, hangszórókkal. Ide sorolhatók a mechanikus és az elektromos *olvasóberendezések* (mikrofilm-olvasók, lapozógépek).

A könyvtárnak gondoskodnia kell a különféle audiovizuális közvetítő eszközök összekapcsolását, illetve működtetését biztosító segédberendezésekről: nappali vetítőszekrényről, szinkronizátorról (a magnetofon és az automatikus diavetítő összekapcsolására).

Ahol lehetőség és igény van rá, meg kell teremteni az oktatóberendezések, oktatógépek használatának feltételeit (például nyelvoktatáshoz, különféle tanfolyamok, továbbképzések segítéséhez).

Audiovizuális *rögzítő* eszközök az állóképfelvevő és sokszorosító berendezések: fényképezőgépek, előhívó, másoló és nagyító berendezések, a mozgófilmfelvevők normál, 16-os, 8-as felvételekhez, előhívó, másoló, vágó berendezések, a fekete-fehér és a színes technika alkalmazását segítő berendezések.

A hanganyag rögzítésének eszközei: mikrofonok, erősítő, keverő és hangszalag-sokszorosító berendezések, hanglemezvágó és másoló berendezések, thermo- és elektrosztatikus másoló berendezések például az írásvetítőhöz.

Az anyagok és eszközök tekintetében nyilvánvaló „kiszolgáltatottjai” vagyunk a kereskedelemnek, két alapvetel azonban szem előtt kell tartani: mindig és mindenből a legkorszerűbbeket és az igénybevételét legjobban tőröket kell megvásárolni.

E felsorolás olvasásakor feltehetőleg sokakban felmerül a kérdés: miért kellene beszerezniük a könyvtáraknak ezt a sokféle anyagot, eszközt. Nincs erre elegendő pénz, helyiség és személyzet.

Az elmúlt tíz egynéhány esztendőre utalok vissza: hogyan akadt pénz kezdetben, miként tudták beilleszteni a zenei részleg kiadásait a könyvtári költségvetésbe? Költői kérdés. Még ma sem jut elegendő, rendszeresen folyósított összeg akár-

csak a hangzó anyag beszerzésére is. Mégis, ha lassan, rengeteg kínlódás árán is, de létrejöttek, gyarapodnak a zenei részlegek. Csak éppen súlyuk, fontosságuk, egyenrangú voltak nem kapott elegendő helyet a könyvtárosok, a könyvtárvezetők tudatában. A zártpolcos könyvtári tér ma már nevetséges anakronizmus. Néhány esztendő múlva, meggyőződésem, az lesz a csak hagyományos dokumentumokat tároló könyvtár is! Határozottan tovább kell lépnünk, még az auditív részlegeknél is tovább, mert végzetesen lemaradunk.

Az audiovizuális részleg helye a könyvtárban

Minthogy az itthoni és a külföldi közművelődési (nyilvános, általános) könyvtárak igyekeznek minél kevesebb korlátot rakni a használók és a tárolt dokumentumok közé, és gyűjteményüket — függetlenül azok fajtájától — egységes egészek tekintik, kézenfekvőnek tűnik az audiovizuális részleget a könyvtár kiszolgáló övezeteivel szervesen összekapcsolni. A hordozó anyagoknak (diafilmek, mozgófilmek, hanglemezek, hangszalagok, művészeti alkotások és reprodukciók, fényképek), továbbá a közvetítő eszközöknek (mikrovetítő-készülék, lemezjátszók, magnetofonok, fejhallgatók, hangszórók stb.) ott a helyük a hagyományos dokumentumokat is kínáló — felnőtt és gyermek — szabadpolcos terekben. A teljes ellátást nyújtó („A” és „B” típusú) könyvtárakban az említett részleg ún. kettős megoldású telepítése látszik célszerűnek. Egyfelől biztosítani kell az egyéni használatot lehető legdemokratikusabb formáját a használói tér minden pontján (fejhallgatók, televízió, rádió, egyéni használatra szánt magnetofonok, lemezjátszók, vetítők a klubövezetben, fejhallgatók, dianézók a kölcsönzöben, fejhallgatók, asztali diavetítők, mikrofilm-olvasók az olvasótermi részben). Másfelől meg kell teremteni a közösségi (rendevezényi, többfunkciójú) terekben a csoportos és a tematikus foglalkozások lehetőségét (hangosítás, vetítés, az öntevékeny munkához — másoláshoz, műsorok összeállításához stb. — eszközök rendelkezésre bocsátása, oktatóberendezés).

Kérdés, hogy mindezen tevékenység ellátásához szükséges-e „külön” stúdió létrehozása?! Úgy érzem, hogy a program első részének megoldásához nincs szükség elkülönített stúdióra: a kölcsönzést vagy az olvasótermi felügyeletet ellátó könyvtárosok minden különösebb erőfeszítés nélkül vállalhatják, hogy a hangot, a képanyagot, illetve az audiovizuális eszközöket az igénybe vevő rendelkezésére adják.

A program megvalósításának második fele az, ami elgondolkozhat. A közösségi formák, a komplex rendezvények (hang és kép együtt), de akár például az egyéni átjátszási, műsorösszeállítási igények is már zárt teret és benne összetettebb feladatok megoldására képes technikai apparátust, következőképpen elkülönített stúdiót (például hangkeverésre, filmvágásra) követelnek. Ha ez így van, akkor minek az előbbi?! Vagy legyen mind a kettő? Ez a mostani viszonyok között luxusnak tűnhet (több pénz, nagyobb területigény). Áthidaló megoldásnak a mobil (mozgatható) berendezést tekinthetjük, meg persze azt, hogy a rögzítő eszközöket, a segédberendezéseket, a közvetítő eszközök egy részét, jobb híján, a raktárban, a szolgálati térben őrizzük, és csak ott és akkor „vetjük be”, ahol és amikor a hagyományosan egyénre alapozott könyvtári szolgálat szünetel.

Annai bizonyosnak látszik, hogy az „A” és „B” típusú könyvtárakban — távlatilag — csak a kettős megoldás lehet célravezető. Itt kell leszögeznünk, hogy az „A” és „B” típus audiovizuális gyűjteménye és szolgáltatása között nem lehet lényegi (minőségi) különbség, legfeljebb mennyiségi eltérés. Tehát, mondjuk, egy harmincezer lakosú város könyvtárának is rendelkeznie kell mindazon audiovizuális eszköz-fajtával, amivel a hatvanezer vagy még több lakost ellátó megyeszékhelyi könyvtár. De folytatom a sort: a 3—10 ezer lelkes települések „C” típusú könyvtárainak — alapfokú ellátó helyek lévén — úgyszintén be kell szerezniük — korlátozott számban — a megfelelő eszközöket.

Az audiovizuális program megvalósításának térgigényei

Az első (stúdió nélküli) változat esetében legfeljebb a kiszolgáló (kölcsönzési) övezet területét kell néhány négyzetméterrel megnövelni, a többi férőhely (klubövezet, olvasóterek, előadó- vagy konzultációs terem) adott. Stúdió esetében — és ez vonatkozhat a szakrészleges könyvtár telepítési sémájára — magában az audiovizuális (zenei) részlegben kell egy kb. 15—20 m²-es külön vagy elkülöníthető helyiséget létesíteni. Lényeges követelmény, hogy a rendszer sokrétű, változatos (például egyéni kutatófülkék, munkaszobák) igények kielégítését tegye lehetővé. Az „A” típusú könyvtár audiovizuális részlege például 8—10 féle, a használó által választható „műsort” sugározzon, valamennyi olvasóhelyéhez szereltesse fel a fejhallgató működtetéséhez szükséges csatlakozót (konnektort), a férőhelyek legalább 50 százalé-

kához legyen fejhallgatója, 30 százalékhöz asztali diavetítője, mikrofilm-olvasója. Oldja meg a közösségi terek (a gyermekkönyvtár!) hangosítását. A funkcionális övezetek számától függően gondoskodjék a vetítéshez szükséges feltételekről. A kör természetesen bővíthető a már említett öntevékenységi formákat szolgáló helyiség bekapcsolásával. A terület nagyságát, tagolását végső soron az adott gyűjtemény és a nyújtani kívánt szolgáltatások szabják meg.

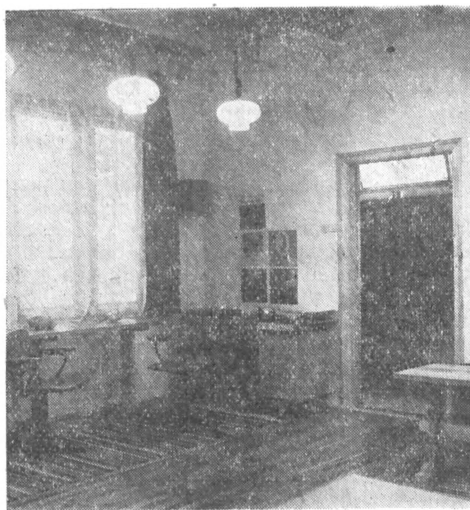
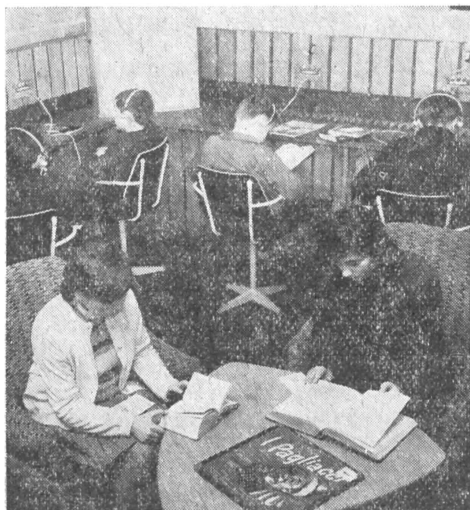
Az audiovizuális részleg gyűjtőköre

Evidenciával kezdem: a közművelődési könyvtár jellegénél fogva az emberi ismeretek teljességének dokumentumait gyűjti, őrzi és teszi hozzáférhetővé. Amennyiben az audiovizuális dokumentumok teljes értékű tagjai (márpedig azok) a könyvtári dokumentumbázisnak, a fentiek rájuk is vonatkoznak. Korlátokat „csupán” a hazai kereskedelem meglehetősen szerény választéka és a könyvtári költségvetés emel. Éppen gazdaságossági okokból érdemes megfontolni például a megyei filmtárak szerepkörének átvételét, továbbá az audiovizuális anyagoknak a könyvtárközi kölcsönzés áramkörébe való bevonását.

A zenei (vagy auditív) gyűjtemények esetében viszonylag kedvező a helyzet. A dokumentumok megoszlására, az állomány nagyságára vonatkozóan írott források állnak rendelkezésre, nem beszélve a már több mint tíz éve működő zenei részlegek állományalakító gyakorlatáról. Sőt, néhány esztendeje javaslat született a zenei részlegek gyűjtőkörének egyeztetésére is. Summázva: a tudatosan és tervszerűen gyarapított auditív állománynak fel kell ölelnie a komoly zene tartományából minden korszakot, a jazzt, a népi és a korabeli zenét, a nyelvtanúhoz szükséges hanganyagot, az irodalmi (vers, dráma, széppróza, mese) jellegű, a mozgalmi-politikai és a honismereti, helytörténeti jelentőségű felvételeket. A külföldi szakirodalom még az arányokat is kimondja: a zene 85%, a nyelvtanú 5%, a „beszélt nyelv” (irodalom, stb.) 10%. Szerintem a hazai gyakorlatban — különös tekintettel a helytörténeti, honismereti dokumentumokra — a komoly zene rovására némiképpen módosulnak ezek az arányok.

A vizuális gyűjtemények tartalmi összetételének tekintetében szinte teljesen a külföldi (német, amerikai, skandináv, kubai) példákra kell hagyatkoznunk. Ebben az esetben még inkább feltűnnek az itthoni piac fehér foltjai. Éppen ezért csak nagyvonalakban vázolom a gyűjtemény összeállításának lényeges szempontjait.

Az álló- és a mozgóképek — akár egyéni, akár csoportos használatra adjuk őket — ma már nélkülözhetetlen tartozékai a korszerű gyűjteménynek. Illusztrációs és önálló ismeretközlő értékük roppant nagy. A diafilmet például (sietek eloszlatni az aggályokat: nem a régi diafilm-konceptió felmelegítéséről van szó!) kitűnően alkalmazhatjuk a művészet, a történelem, a földrajz, az irodalom, a természet-tudományok, az alkalmazott tudományok ismeretanyagának terjesztésére. Felhasználhatjuk gyermekkönyv-illusztrációk bemutatására, tematikus előadások (például az élővilágról, műszaki újdonságokról) kiegészítésére, helytörténeti jelentőségű események, tárgyi emlékek megörökítésére (kiemelkedő társadalmi rendezvények, a környék flórája, műemlékek, népművészet stb.). Tudomásom szerint a Német Demokratikus Köztársaság könyvtáraiban is kísérleteznek hasonló programokkal. Jó alkalmat terem a vizuális dokumentumok használatára a könyvtárban tartott filmbemutató is. Persze a tematikus foglalkozások összeállításakor ügyelni kell az eltérő, igen változatos igényekre, a megfelelő propagandára. Néhány példa: a nevelő-szórakoztató műsorba útleírások, humoros jelenetek, irodalmi dramatizálások és ún. művészfilmek kerülhetnek. Máskor, egy politikai vita kapcsán, dokumentumfilmmel érvelhetünk az elhangzottak mellett vagy ellen. A példák gyarapíthatók, hiszen Magyarországon is a könyvtárak rendelkezésére állnak a tudományokat népszerűsítő, a dokumentum- és a játékfilmek, a tematikus oktató- és rövidfilmek, vagy az egy-egy művészeti korszakot bemutató keretes diafilmek. A feliratos és hangkombinációs filmek beszerzési forrásaira (kölcsönzés, vétel) már utaltam — noha csak áttételesen — a fejezet bevezető részében. Hadd hívjam fel a figyelmet egy, a külföldi könyvtárak gyakorlatában bevált, nálunk azonban még kiaknázatlan lehetőségre: az olvasóval való cserekapcsolat létesítésére. Ez a kapcsolat természetesen kiterjedhet a filmek mellett a hanganyagok cseréjére is. A vizuális gyűjtemény összetételének arányaira ma még korai lenne normákat állítani. Egy alapvető szemponttól azonban nem szabad megfeledkezni: az arányok mindenkor az adott hely társadalmi, gazdasági, könyvtári környezetének (például iskolaváros, falu, ipari település, más könyvtárral, művelődési intézménnyel rendelkező település stb.) függvényei. Mindez persze az auditív gyűjteményre is vonatkozik. Végezetül néhány szót a falikepekről, fényképekről, művészeti alkotásokról, reprodukciókról, modellekről, makettekről. A könyvtárak e tekintetben még inkább saját lehetőségeikre, leleményükre vannak utalva. Számítaniuk

Baloldalt: a Békéscsabai Megyei Könyvtár zenei részlege, amely az ország első közművelődési könyvtári zenei részlege volt (MTI Fotó). Jobboldalt: a legújabb, a Medgyesbodzásai Községi Könyvtár zenei részlege, a 19. a Békés megyei zenei részlegek sorában (Gerő Gyula felvétele)

kell a könyvtárhasználók öntevékenységre (fotó-, barkácsolóműhelyek), az intézménnyel kapcsolatban álló képző- és iparművészek alkotásaira, a kereskedelem és a csere útján beszerezhető reprodukciókra.

Az audiovizuális dokumentumok kezelése (tárolás, nyilvántartás, feldolgozás-feltárás)

Noha az audiovizuális dokumentumok formája lényegesen eltér a könyvtár hagyományos (nyomtatott) dokumentumaitól (tekeresforma, kis és nagy méret), kezelésüknél és közreadásuknál ugyanazokat az elveket kell érvényesíteni, mint a könyvek, folyóiratok stb. esetében. A használót vajmi kevésbé érdekli a dokumentum megjelenési formája, mivel a benne rejlő ismeretanyagra kíváncsi. Azt pedig a személe elé kell rakni, hogy megtalálja a polcon, ráleljen a katalógusban. A könyvtárosnak is érdeke, hogy a különféle anyagok lehetőleg egységes rendben, nyilvántartásban szerepeljenek.

A *zenei (vagy auditív) dokumentumok* tárolásának kérdéséhez nincs különösebb hozzátennivalóm (Pethes Ivánnak a cikk jegyzetei között említett munkája részletesen foglalkozik a tárolással). Ki kell térnem viszont a feldolgozás-feltárás alapvető szempontjaira. Az egységesség érdekében állást kell foglalni a szabványmeretű katalóguscédula mellett! Még akkor is, ha az nem tárja fel a szakkönyvtárban megkívánt mértékben és mélységben a művet. Például: a zenei és az ún. beszélt nyelvi anyag feldolgozásában elsődlegesnek a szerző nevét vagy a mű címét kell tekinteni (eltérés természetesen számos esetben — előadó! — lehetséges). A nyelvoktatási hangdokumentumok esetében a téma lehet a rendsző (például orosz nyelv, angol nyelv stb.). A címléírásnak magától értetődően más azonosítási adatot is kell tartalmaznia, amely egyaránt fontos lehet a használónak és a könyvtárosnak. Az állomány nyilvántartásánál, csakúgy mint a nyomtatott dokumentumoknál, a tartalmi, vagyónbiztonsági és statisztikai szempontokat kell figyelembe venni.

Az állományt feltáró katalóguskartonokat külön is tarthatjuk, de a többletmunka kiküszöbölése végett célszerűbb beosztani őket a könyvtár teljes állományát regisztráló katalógusba, valamilyen megállapodás szerinti színű kartonnal megkülönböztetve a többitől. Ugyanezt a megoldást alkalmazhatjuk a kölcsönzés során, kiegészítve esetleg az illető anyag értelemszerű betűjelével.

A *vizuális dokumentumok* tárlása különböző méretű, de lehetőleg azonos formájú kartondobozokban, fémkazettákban, vagy ún. védőtokokban (formai kivétel a szalagos és a keretes diafilm) történjék. A raktári rend kialakítására két út kínálkozik. A téma — ezen belül forma — szerinti, illetve a mechanikus számsorrend alapján történi csoportosítás. Ez utóbbinak előnye, hogy az elveszés vagy kivonás következtében felszabaduló raktári számok ismét felhasználhatók. A filmek esetében külön

gondot okoz az ún. kísérő anyag (magnetofonszalag, forgatókönyv vagy egyéb írott anyag) egy helyen történő tárolása. Feltétlenül módot kell találni ennek ésszerű megoldására. Az együvértartozás tényét regisztrálni kell, mégpedig megjegyzés formájában a filmről készített katalóguscédulán is.

Jó, ha a katalógus legalább a következő információkat tartalmazza: cím (művészfilmnél a rendező neve), rövid annotáció, forrás, időpont, diafilmnél a képek száma, a film színes vagy fekete-fehér voltának megjelölése, egyéb megjegyzés. A katalóguscédulát, hasonlóan az auditív dokumentumok céduláihoz, érdemes — színnel és jellel megkülönböztetve — az egyesített katalógusban feltárni. Az állomány nyilvántartásának és kölcsönzésének (ez utóbbi külön megfontolást igényel) egyéb vonatkozásai megegyeznek az auditív dokumentumoknál tárgyaltakkal. A művészeti alkotásokon (már amelyiken lehet, nyilvánvaló kivétel például a kisgrafika, kisplasztika, némelyik iparművészeti darab) a műtárgy kevésbé vagy nem látható részére (például a kép hátlapjára, a szobor talapzatának az aljára) karton illeszthető, amely feltünteti a művész nevét, az alkotás címét, a művész rövid életrajzát, esetleg az alkotás keletkezésének történetét. Hasonló, színnel megkülönböztetett, esetleg tárgyi elemzést is adó kartont tegyünk a cédulakatalógusba.

Az állományvédelemmel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az audiovizuális anyagok (hordozók, rögzítő és közvetítő eszközök) fokozott gondoskodást igényelnek. A vagyonbiztonságot célzó leltári tevékenységen kívül állandó figyelmet kell szentelni a gyűjtemény állapotának. A filmeknél, hanganyagoknál számolni kell az ún. technikai elavulás tényével, az anyagok, eszközök természeténél fogva nagy a használatból adódó megrongálódás veszélye is. Szükség van tehát az anyagok 2—5 évenkénti (esetenként 1 éven belüli) alapos felülvizsgálatára, folyamatos gondozására. Az erősen megrongálódott, az elveszett és elavult anyagokat törölni kell a könyvtár állományából. Az ezzel kapcsolatos eljárás megegyezik a hagyományos dokumentumok kiiktatásának módszerével.

A gyűjteménnyel és a szolgáltatással összefüggő egyéb kérdések

Az állomány nagyságára vonatkozó irányszámok megadásától szándékosan tartózkodtam. A téma annyira új, annyira kötődik az anyagi és kereskedelmi lehetőségekhez, hogy korai volna bármiféle (alsó, felső) határ megvonása. Foglalkoznom kell viszont a költségvetés és az audiovizuális dokumentumok kölcsönzésének problémájával. Az Amerikai Könyvtári Szövetség audiovizuális irányelvei kimondják, hogy az audiovizuális anyagok beszerzésének és szolgáltatásának pénzügyi támogatása a közművelődési könyvtár gazdálkodásának szerves része. A könyvbeszerzési és anyagvásárlási keret legkevesebb 20%-át (!) kell audiovizuális eszközökre szánni (esetünkben: ennyivel kellene a költségvetés összegét megemelni). Gondoskodni kell a megfelelő személyzetről és berendezésről is. Az audiovizuális költségvetésen belül évente 10—15%-ot kell számítani a javításokra és pótlásokra. Ugyanezen irányelvek foglalkoznak az audiovizuális dokumentumok (esetenként eszközök!) kötelező és ingyenes (egyéneknek, csoportoknak, más könyvtáraknak) kölcsönzéséről. Hogy az irányelvek mennyire a valós igényeket szolgálják, Kuba példája bizonyítja: a kubai könyvtárak a reprodukciók kölcsönzésével is foglalkoznak. Tudom, hogy a fentieknek a hazai viszonyokra történő átültetésekor rengeteg problémával: anyagi, szemléleti akadályokkal, a könyvtártípusok szolgáltatási csatornáinak kialakításával stb. kell számot vetnünk. De legalább az elvet hirdessük, mert félok, hogy a könyvtár elmarad a változó világ igényeitől.

Befejezésül: ez a cikk koránt sem a teljesség igényével készült. Feltehetően hiányérzetet is támaszt olvasóiban. Nagyon szeretném, ha vitára, kiegészítésre serkentené az ügyért felelősséget érző, gyakorló könyvtárosokat.

Csoboth Attila

I R O D A L O M

Pethes Iván: A fonotéka. NPI, 1970.

Audio-vizuális eszközök és anyagok. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1972.

Urbán László: A zeneműtárak gyűjtőkörének összehangolása. = Könyvtáros, 1972. 1. sz.

Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez. = Művelődésügyi Közlöny, 1972. 11. sz.

Papp István: A „tojás” és ami kikelt belőle. = Könyvtáros, 1975. 7. sz.

Guide-lines for audio-visual material and services for public libraries. Chicago, American Library Association. 1970. (Irányelvek a nyilvános könyvtárak audiovizuális szolgáltatásairól. Kivonat fordítása remélhetőleg hamarosan megjelenik a KMK gondozásában.)